

Jarul fulgerătoarei clipe

—◆— BOGDAN MINCĂ —◆—

DISPUNEM, de la sfârșitul verii, de versiunea românească a corespondenței dintre Martin Heidegger (1889–1976) și Hannah Arendt (1906–1975), care se întinde, așa cum o sugerează titlul, de-a lungul a 50 de ani. Totul a început în 1925, când Arendt a venit din orașul ei natal, Königsberg, la Marburg, pentru a studia filozofie, teologie protestantă și filologie clasică. De la catedră vorbea atunci, în amfiteatrul 11, profesorul Heidegger,

interpretând rînd cu rînd *Sofistul* lui Platon. Celebritatea sa nu depășea încă granițele vieții universitare germane, deoarece Heidegger nu mai publicase, de la lucrarea sa *Habilitation* (1915) despre Duns Scotus, nimic. Dar anul 1925 îl găsește plănuiind și scriind deja la ceea ce avea să fie *Ființă și timp* (1927), una dintre cele mai influente cărți ale filozofiei secolului trecut.

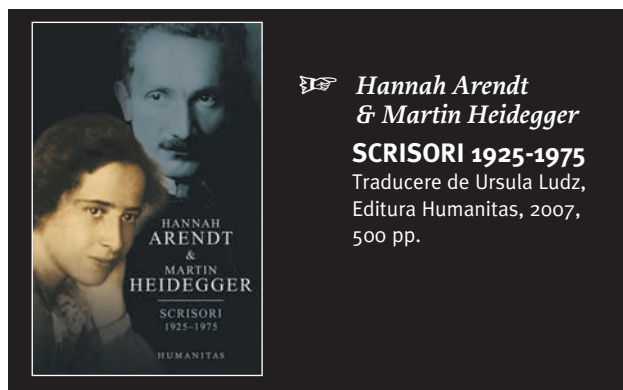
Ce-i putea „opune“, la vârsta de 18 ani, studenta Arendt „regelui ascuns“ al gândirii germane? Nu atît erudiția ei (citea din Kant deja de la 14 ani), cît, mai ales, însăși *ființa* ei, pe care Hans Jonas, coleg de studenție, o caracterizează astfel: „Timidă și rezervată, cu trăsături de o uimitoare frumusețe și ochi însingurați, Hannah apărea din prima clipă ca o ființă excepțională, unică și, totuși, imposibil de definit. Strălucirea intelectuală nu era un lucru rar în vremea aceea. Însă în Hannah exista o intensitate, o direcție interioară, un mod de a se orienta instinctiv după calitate, o căutare tatonantă a esenței, o manieră de a merge la fondul lucrurilor care făceau ca, în jurul ei, să stăruie o

aură magică. Simțea în ea hotărîrea absolută de a fi ea însăși, o voință tenace, care nu-și avea egalul decît în propria-i vulnerabilitate“¹. Pentru Heidegger, toată ființa iubitei sale se strîngea în *privirea* ei, privire care l-a izbit în chip „daimonic“ atunci cînd își ținea, de la catedră, cursul despre Platon. Ce a urmat, o aflăm atît din corespondență cît și din biografia lor: și-au scris scrisori de iubire, s-au întîlnit în secret (nimeni n-a știut nimic decenii de-a rîndul), s-au despărțit peste un an (înțelegînd imposibilitatea unei continuări a relației lor, Hannah părăsește Marburg-ul pentru Heidelberg, unde profesa K. Jaspers), s-au înstrăinat unul de altul odată cu începerea celui de-al treilea Reich (Heidegger avea să fie, pentru nouă luni, 1933–1934, rectorul Universității din Freiburg); apoi s-au revăzut în 1950 și au păstrat o legătură strînsă de prietenie pînă la sfîrșit. Sunt în total 166 de scrisori, trei sferturi scrise de Heidegger. Motivul absenței scrisorilor Hannei Arendt în prima și cea mai încinsă perioadă a relației lor este înțelegerea mutuală de a arde scrisorile de îndată ce

vor fi fost citite... El le-a ars pe ale ei, ea însă a preferat să le păstreze pe ale lui.

Acestea sunt faptele biografice. Firește, o poveste de iubire este strîns legată de viețile celor doi protagoniști. Cartea de față e o lectură pasionantă pentru cei care citesc cu interes jurnale intime, autobiografii, corespondențe. Aflăm aici toate pasiunile, speranțele, dezamăgirile și liniștirile unui cuplu îndrăgostit și, în același timp, celebru. Vedem doi oameni luptîndu-se să înțeleagă ceea ce li s-a dat să trăiască și hrănindu-se din iubirea lor ca dintr-un sol fertil. Amîndoi cresc, Heidegger capătă noi forțe pentru a-și duce la bun sfîrșit marele său tratat, *Ființă și timp*, Arendt își lămurește propria-i ființă, coaptă poate puțin prea devreme, și își asumă drumul unei deveniri filozofice fără compromis („Drumul pe care tu mi l-ai arătat este mai anevoios și mai lung decît credeam. Pentru a-l parcurge e nevoie de o viață întreagă“, scrisoarea 42).

Toate aceste lucruri sunt adevărate. În ceea ce mă privește, cred totuși că această corespondență are o miză mai

**Hannah Arendt
& Martin Heidegger**
SCRISORI 1925-1975
Traducere de Ursula Ludz,
Editura Humanitas, 2007,
500 pp.

mare decât „prea-omenescul“ unei relații. S-ar putea să înțelegem, în urma lecturii ei, ce înseamnă a iubi – *was heißt Lieben*, pe nemțește². Să nu fiu înțeles greșit: nu vreau, prin aceasta, să susțin faptul că filozofii trăiesc iubirea într-un mod special, superior muritorilor de rînd. Dimpotrivă, vedem aici niște oameni care nu mai fac deosebirea între filozofie (sau, în cazul lui Heidegger, „gîndire“) și viață. Una crește din alta, înțelegerea a ceea ce-ți este dat să trăiești nu e decât un mod autentic de a trăi pur și simplu. Altfel spus: s-ar putea ca lectura acestei corespondențe să ne ofere un drum către filozofia lui Heidegger ca atare. Felul în care el iubește este indisolubil legat de felul în care gîndește, granița dintre individual și general devine, pentru el, problematică. (De altfel, chiar de la Heidegger am învățat să fim mult mai circumspecți cu privire la perechi de concepte „metafizice“ de genul individual-general.)

Să pornim de la gîndirea sa. Ivită într-un moment de criză a modernității și a științelor (anii '20 ai secolului trecut), filozofia lui Heidegger încearcă să descopere un alt început al gîndirii, care însă nu devine vizibil ca atare decât atunci cînd suntem în stare să cuprindem cu privirea întreaga tradiție (filozofică) a Europei de pînă acum. Pentru a ști încotro mă îndrept, trebuie să-mi fi devenit clar dincotro vin. Pătrunzînd adînc în vremurile de început ale filozofiei grecești (Parmenide, Heraclit), descoperind lent cum a fost cu puțință filozofia greacă (Platon, Aristotel), stăpînind ca nimeni altul legătura dintre filozofie și teologie în Evul Mediu (Sf. Toma, Duns Scotus, Suárez, Meister Eckhart, Luther), descoperind un Kant metafizician și preferîndu-l pe Schelling lui Hegel, în sfîrșit, revoluționînd imaginea lui Nietzsche ca ultim mare filozof occidental – Heidegger strînge toată tradiția sub cuvîntul „metafizică“. De o asemenea performanță era capabil doar cineva care înțelegea necesitatea găsirii „celuilalt început“ al gîndirii. Heidegger nu propune nimic nou, ci doar încearcă să gîndească ceea ce metafizica a lăsat negîndit, tot așa cum are ambiția de a nu citi un filozof într-un mod cu totul nou, ci „doar“ de a se așeza în acel spațiu pe care orice mare filozofie îl presupune, dar nu ajunge niciodată să îl epuizeze ca atare (cf. în acest sens *laudatio* pe care i-o aduce H. Arendt lui Heidegger cu ocazia împlinirii a 80 de ani, pp. 203–216 în volumul de față). Pentru ceea ce ne-am propus noi să arătăm aici, important este *jocul* între primul început, cel grec, și celălalt început, care ne stă în față. Cînd lumea greacă a văzut pentru prima oară *domeniul* filozofiei și s-a așezat în el, ea nu a înțeles *pînă la capăt* ce anume îi fusese dat să vadă. Metafizica s-a născut în urma grecilor și, pînă la Nietzsche, nu a făcut decât să epuizeze ceea ce devenise vizibil în acest domeniu, uitînd de „lumina“ care îl deschide și, prin aceasta, angajează omul în aventura explorării lui – „ființa“, cum o numește Heidegger. Iată de ce el consideră că abia azi, cînd nu mai e nimic de explorat și cînd științele au acaparat întreg *domeniul* a ceea ce este, se lasă întrevăzut un drum către chiar acea „lumină“ ce pune ființarea (= ceea ce este) în lumină, astfel încît omul

se simte îmboldit să o ia în seamă, într-un fel sau altul. Ceea ce o ipostază a omenirii europene (Antichitatea greacă) a văzut fără să înțeleagă pînă la capăt se lasă acum, după 2500 de ani, în sfîrșit înțeles și depășit tocmai către acel ceva care s-a arătat atunci întrezărit în chip voalat. Fulgerul inițial a avut nevoie de milenii pentru a fi înțeles ca atare.

Ce au toate acestea de-a face cu iubirea „omului“ Heidegger? Totul. Dacă privim corespondența, observăm că ea, deși traversează 50 de ani de viață, conține două perioade de o efervescență crescută: 1925, cînd iubirea celor doi își ia avîntul, și 1950, cînd are loc „re-vederea“. Între aceste două „clipe“, scrisorile cunosc un reflux, iar uneori trec ani sau decenii pînă să întîlnim o nouă scrisoare. Ce se întîmplă, așadar, în acele două avalanșe epistolare, ce anume îl face pe Heidegger să-i scrie pasionat, scrisoare după scrisoare, Han-

numească prezentul autentic, „clipa“, *der Augenblick*. Acest cuvînt – mai precis, a doua jumătate a sa, *der Blick*, „privirea intensă, pătrunzătoare“ – joacă un rol-cheie în economia corespondenței celor doi. Dar sensul său avea să fie lămurit *abia 25 de ani mai tîrziu*.

Ce se întîmplă, așadar, în cea de-a doua avalanșă de scrisori, din 1950? H. Arendt revine din absență și îl caută pe Heidegger. Gînditorul înțelege că timpul autentic s-a reîntors și că, într-un fel, nimic nu s-a pierdut din iubirea lor, ci s-a transfigurat: „Neprevăzutul pe care ni l-au adus frumoasa seară de ieri și dimineața de astăzi, însenindu-ne, e unul ce va dăinui. Ceea ce este esențial survine întotdeauna în chip neașteptat. *Blitz* [fulger] înseamnă, de fapt, în limba noastră, *Blick* [privire, vedere]. Însă ceea ce e neașteptat și survine fulgerător are nevoie de un răstimp destul de lung, atît în bine cît și în rău, pentru a se împlini. [...] E tot ce poate fi mai frumos,

Hannah Arendt

nei? Răspunsul stă în chiar acele epistole: Heidegger *trăiește* iubirea și, în același timp, *vorbește despre ea*. Sunt scrisori de iubire *despre* iubire. Trăind, el hermeneutizează ceea ce trăiește, aduce la cuvînt ceea ce îi e dat să vadă. Scrisorile din 1925 sunt, am putea spune, frenetice, pline de descoperirea iubirii și a puterilor pe care le are asupra individului: „[Toate] sunt ale noastre. Mereu ale noastre. Și sunt ale noastre în așa fel încît nu se mai pot pierde niciodată, ci pot cel mult să devină mai bogate, mai limpezi, mai sigure, pînă vom ajunge să fim cuprinși de marea pasiune a existenței“ (scris. 14). Transfigurarea *ființei* este pusă în strînsă legătură cu *timpul*: „Așa se face că ai devenit prezentul meu, din clipa în care, pătrunzînd în el, ai fost ultimul său dar. Apropierea dintre noi n-a stat nici o clipă sub puterea a ceea ce este doar pămîntesc, orb, sălbatic și fără lege“ (scris. 15). Heidegger trăiește ceea ce, mai tîrziu, în *Ființă și timp*, avea să

căci acum cele de odinioară și cele prezente au fost aduse la lumină în toată puritatea lor“ (scris. 47). Hannah aduce cu sine re-vederea, ea îi prilejuiește gînditorului și fostului ei iubit o „nouă“ privire. Heidegger nu va ezita chiar să o numească pe Hannah „privire“ pur și simplu: „făptura ta ce este, ea însăși, o unică privire“ (scris. 67). Cuvîntul-cheie este, așadar, „privirea“, „vederea“, cea care, peste ani, revine ca o re-vedere, deschizînd adevăratul înțeles al lucrurilor demult trăite.

Heidegger nu ezită să explice sensul acestei revederi, care se mișcă în orizontul, am putea spune a priori, al unei vederi originare, inițiale, făcînd apel la o celebră sintagmă aristotelică din *Metafizica*: *heoraken hora*, „cine a văzut, vede“ – și nu, în sens banal: cine vede, acela a văzut (scris. 51). E nevoie de un fulger inițial în a cărui lumină încep să vad ceva. Mult mai greu este, însă, să privești în acel fulger – deși, dacă fulgerul a fost autentic, el se va lăsa cîndva

privit *ca atare*. Este vorba de nașterea unei *apropieri* care, în straniețea ei, deschide un domeniu ce va sta de acum mereu în „lumina“ acestei apropieri. Numai că nimic nu e, în primă instanță, mai *depărtat* (mai dificil de prins cu gîndul) decât această apropiere însăși. Iată de ce Heidegger *se luptă* să rostească iubirea, apropierea aceasta atît de intensă, în primele sale scrisori din 1925. Dar rostirea avea să-i reușească mult mai tîrziu, cînd lupta va fi „abandonată“. Gîndirea sa avea să se transforme, iar Heidegger să înțeleagă că ea nu e îndestul de originară dacă se mulțumește să „prindă“ un lucru în concepte (de unde și sensul german al lui *Begriff*, „concept“), ci trebuie să *lase* lucrul să se arate pornind de la el însuși. Iar dacă lucrul preferă să rămînă retras, atunci gîndirea trebuie să respecte această retragere. Dacă *ființa* însăși, acea „lumină“ de început, e atît de greu de văzut, atunci gîndirea trebuie să „corespundă“ ascunderii *ființei*, dezvoltînd o rostire ce ajută și ocrotește această ascundere, de vreme ce fulgerul inițial preferă să se apropie ascunzîndu-se.

Citită în lumina gîndirii, apropierea îndrăgostiților are un straniu destin: ea se ivește mai întîi în chip fulgerător, proiectînd doi oameni unul către celălalt, pentru a se reîntoarce și a se lăsa înțeleasă într-un timp „de dincolo de timp“. Iubirea lui Martin Heidegger și a Hannei Arendt este *un joc de oglindiri* (*Spiegelspiel*, cf. conferința lui Heidegger despre „apropiere“ *Das Ding*, „Lucrul“, 1950), în care timpul autentic se dă inițial pentru a se retrage, urmînd ca el să revină cu deplinul înțeles a ceea ce a fost. Gîndirea, la rîndul ei, însoțește această pasiune unică care este iubirea, încercînd să o înțeleagă și să o exalte sau, cum ar spune Heidegger, să o *hermeneutizeze*, așadar nu să o conceptualizeze rece și distant, ci să o facă să fie *a sa*, împlînzind puțin acea stranie depărtare a apropierii inițiale. În măsura în care iubirea este o apropiere primordială, gîndirea se simte atrasă de ea și tinde să dea seamă de felul ei straniu de a fi, fără a o obiectiva.

Iubirea și gîndirea împărtășesc, în viziunea lui Heidegger, același orizont: timpul, începutul, fulgerul, vederea și re-vederea, apropierea depărtată. Toate se strîng, în cele din urmă, în cuvîntul central al filozofiei tîrzii heideggeriene, și anume *Ereignis*, aproape de netradus în românește. E vorba de acea venire și acel dar ce deschid în chip fulgerător și „apropiator“ un timp și un loc în care omul se pune, gîndind și locuind și iubind, pe drumul regăsirii a ceea ce se menține, astfel apropiindu-se, într-o stranie depărtare: „*Pentru noi* sărutul apropierii, / topit în jarul fulgerătoarei clipe“ (p. 118).

¹ Hans Jonas, *Elogiu funebru al Hannei Arendt*, în *Entre le néant et l'éternité*, textes rassemblés et traduits pas S. Courtine-Denamy, Berlin, 1996, pp. 79–80; apud Laure Adler, *Dans les pas de Hannah Arendt*, Gallimard, Paris, 2005.

² Heidegger a ținut, în 1951–52, o suită de prelegeri cu titlul *Was heißt Denken?*, „Ce înseamnă a gîndi?“. Acest titlu conține însă, ca mai toate scrierile sale tîrzii, o ambiguitate: el poate însemna atît „Ce înseamnă a gîndi?“ cît și: „Care este acel lucru care cheamă gîndirea, punînd-o pe drum către el însuși?“.